

सन २०१५ - १६ या आर्थिक वर्षामध्ये सामाजिक वनीकरणांतर्गत मंजूर झालेल्या नवीन योजनांचा समावेश वन/सामाजिक वनीकरण विभागामध्ये सध्या सुरु असलेल्या योजनांमध्ये करण्याबाबत .

महाराष्ट्र शासन

महसूल व वन विभाग

शासन निर्णय क्र. अंदाज -२०१५/प्र.क्र.३६/फ-११

मंत्रालय, मुंबई-३२

दिनांक : १६ जून, २०१५.

प्रस्तावना:-

महाराष्ट्र हे देशातील प्रगतीशील आणि अग्रगण्य राज्य आहे. राज्यातील ३०७ लाख हेक्टर भौगोलिक क्षेत्रापैकी ६१.३५ लाख हेक्टर जमीन वृक्षाच्छादित आहे. हे प्रमाण सर्वसाधारणपणे २० टक्के इतके आहे. जागतिक तापमानात होत असलेली वाढ (Global Warming), वातावरणातील बदल (Climatic Change), बदललेले निसर्ग आणि ऋतुचक्र, अनियमित पर्जन्यमान, अतिवृष्टी किंवा दुष्काळ इत्यादी बाबींसंदर्भात गेल्या काही वर्षात निसर्ग आपल्याला कोणत्या ना कोणत्या माध्यमातून जाणिव करून देत आहे. पर्यावरणाचे असंतुलन, असमतोल, वाढते प्रदूषण आणि त्यातून होत असलेले पर्यावरणीय बदल ही यामागील महत्वाची कारणे आहेत. मानवी जीवनास या पर्यावरणीय बदलास सामोरे जावे लागत आहे.

राष्ट्रीय वननिती, १९८८ मधील धोरणानुसार एकूण भौगोलिक क्षेत्राच्या ३३ टक्के क्षेत्रावर वृक्षाच्छादन / वनीकरण असणे अत्यंत आवश्यक आहे. त्यातूनच पर्यावरणाचा समतोल आणि संतुलन राखणे आणि संवर्धन करणे शक्य होते. त्याद्वारा नेमहाराष्ट्रातील वृक्षसंपदा वाढावी आणि त्यातून हरित महाराष्ट्र ही संकल्पना प्रत्यक्षात साकारावी यासाठी उपलब्ध मोकळ्या जागांमध्ये मोठ्या प्रमाणात वृक्ष लागवड करून वनाचे प्रमाण वाढविणे अत्यावश्यक आहे. वृक्षाच्छादनामध्ये वाढ झाल्यानंतर त्यातून आपोआप जैवविविधता (Biodiversity) वाढविणे, टिकविणे आणि संवर्धन करणे शक्य होणार आहे. त्याचप्रमाणे उपलब्ध पाणथळ आणि वन / वनेत्तर क्षेत्रामध्ये जैवविविधता निर्माण करण्यासाठी पुष्कळ वाव आहे. खाजगी आणि सामुहिक (Community) जमिनींवर वृक्ष लागवड करण्यासाठी जागेची उपलब्धता करणे हे मोठे आव्हान आपल्यासमोर आहे.

वरील बाबीचा व्यापकरित्या विचार करून खाली नमूद योजना सन २०१५-१६ मधील अर्थसंकल्पात मा.मंत्री (वित्त, नियोजन व वने) यांनी घोषित केल्या आहेत. तसेच या योजनांना मंजूर नियतव्यय पुढीलप्रमाणे आहे:-

अ. क्र.	योजनेचे नाव	सन २०१५-१६ मधील नियतव्यय (रु. लक्ष)
१)	महत्त्वाच्या रस्त्यांच्या दुतर्फा असणाऱ्या टेकड्यांचे हरितीकरण	२००.००
२)	महत्त्वाच्या रस्ते, कालवे व रेल्वे लाईन यांचे दुतर्फा वृक्ष लागवड करणे	५००.००
३)	वनेतर क्षेत्रातील पाणथळे, सरोवरे इ. ठिकाणच्या जैवविविधतेचे व्यवस्थापन	६७.००
४)	स्व.उत्तमराव पाटील वन उद्यानांची निर्मिती (वन व वनेतर जमिनीवरील जैवविविधता व निसर्ग संरक्षण योजना)	२०००.००
५)	चंद्रपूर जिल्ह्यातील बल्लारपूर मार्गावर बंगलोरच्या धर्तीवर बोट्निकल गार्डन तयार करणे	१०००.००
६)	उच्च तंत्रज्ञानाद्वारे रोपनिर्मितीसाठी वृत्त/महसूल विभाग स्तरावर व तालुकास्तरावर रोपवाटिका निर्मिती	१८७०.००

वर नमूद ६ योजनांसंदर्भातील उद्देश, योजनेचे स्वरूप, त्याद्वारे होणारे फायदे आणि आर्थिक भार यासंदर्भातील माहिती योजनानिहाय सोबतच्या **विवरणपत्र-१** मध्ये देण्यात आली आहे.

शासन निर्णय ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग क्र.सचिव /जल-११/प्र.क्र.३२०/जल-७,
दि.२३.१.२००९ अन्वये शासनाचे विविध विभाग, उदा. पाटबंधारे, सार्वजनिक बांधकाम, कृषी विभाग,
महाराष्ट्र रस्ते विकास महामंडळ (MSRDC) महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ (MIDC) इत्यादी
विभाग आणि मंडळे, महामंडळे यांच्यामार्फत राबविला जाणारा वृक्ष लागवडीचा कार्यक्रम सामाजिक
वनीकरण विभागामार्फत राबविण्याच्या सूचना आहेत. कारण सामाजिक वनीकरण विभागाची
वृक्षरोपण आणि वृक्षाच्छादन वाढविण्याचे व्यापक हित लक्षात घेऊन खास निर्मिती करण्यात आली
आहे.

सामाजिक वनीकरण विभागाकडे राज्याचे विविध क्षेत्र, मातीचा स्तर, तेथील पावसाची
परिस्थिती आणि हवामान विचारात घेऊन स्थानिक प्रजातीच्या कोणत्या वृक्षांची लागवड करावयाची
आणि त्यातून व्यापारी उत्पादन स्थानिक जनतेस उपलब्ध कशारितीने करावयाचे याबद्दल आवश्यक
ते कौशल्य (Expertise) आणि अनुभव आहे.

महसूल व वनविभाग शासन निर्णय दिनांक ०४.१२.२०१४ अन्वये सामाजिक वनीकरण विभाग
वन विभागाच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली दिनांक १.१.२०१५ पासून आणण्यात आला आहे.
वनविभाग आणि सामाजिक वनीकरणामध्ये सध्या सुरु असलेल्या योजना आणि वर नमूद केलेल्या
योजना यांचा उद्देश जवळपास सारखाच आहे.

उपरोक्त बाबी पाहता वन विभाग/सामाजिक वनीकरण विभागांतर्गत या योजनांच्या
अंमलबजावणीकरीता सध्या सुरु असलेल्या समरूप अशा योजनांचा सांकेतांक क्रमांक (CRC Code)

वापरुन त्या अंतर्गत निधी उपलब्ध करुन देता येऊ शकेल. असे झाल्यास, सध्याच्या लेखाशिर्षामधून या योजनांसाठी तातडीने निधी उपलब्ध करुन देणे शक्य होईल. जेणेकरून, विहित समयमर्यादेत योजनांची कामे सुरु करता येतील. त्यातून पर्यावरणाच्या सुरक्षिततेशी निगडीत वन संवर्धन, विकास व व्यवस्थापन ही कामे तात्काळ मार्गी लागू शकतील. त्यातून पर्यावरणाचा समतोल व संतुलन साधण्यास मदत होऊ शकेल. तसेच जागतिक तापमानातील बदल (Global Warming) आणि हवामानातील बदल (Climatic Change) यांची तीव्रता कमी करण्याच्या दृष्टीने या योजना उपयुक्त ठरू शकतील.

त्याचप्रमाणे एकाच विभागातर्गत जवळपास समान उद्देश असलेल्या योजनांचे एकत्रिकरण (Merging) करणेबाबत शासनाचे सर्वसाधारण आदेश आहेत. जेणेकरून योजना/कार्यक्रम यांचे संनियंत्रण (Monitoring) करणे सुलभ होईल.

तसेच राज्यातील वनाच्छादन वाढविण्यासंदर्भात KRA अंतर्गत (Key Result Area) भर देण्यात आला आहे. त्याअनुषंगाने देखिल वनाच्छादन आणि जैवविविधता वाढविणे आणि टिकविणे यासाठी या नवीन ६ योजनांचा मोठा हातभार लागणार आहे.

उपरोक्त वस्तुस्थिती विचारात घेता, वर नमूद केलेल्या योजनांकरीता सध्या सुरु असलेल्या आणि समरूप उद्देश असलेल्या योजनांचा सांकेतांक क्रमांक आणि त्या योजना/कार्यक्रम यामधून निधी देण्याबाबतची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :

१. सन २०१५ -१६ या आर्थिक वर्षामध्ये सामाजिक वनीकरणातंर्गत मंजूर ६ नविन योजना या वनविभाग आणि सामाजिक वनीकरणामध्ये सध्या सुरु असलेल्या योजनांमध्ये अंतर्भूत करण्यास आणि नवीन योजनांसाठी मंजूर नियतव्यय सध्या सुरु असलेल्या योजनांच्या लेखाशिर्षातंर्गत वळती करण्यास खालीलप्रमाणे मान्यता देण्यात येत आहे.

अ. क्र.	योजनेचे नाव	सन २०१५-१६ मधील नियतव्यय (रु. लक्ष)	मागणी क्रमांक	वन / सामाजिक वनीकरणांतर्गत सुरु असलेल्या योजनांचे लेखाशीर्ष	सांकेतांक क्रमांक
१)	महत्त्वाच्या रस्त्यांच्या दुतर्फा असणाऱ्या टेकड्यांचे हरितीकरण	२००.००	सी-७	सामुहिक पातळीवर ठोस वनीकरण कार्यक्रम (००) (०६) (४४०६ ०४९२) (राज्यस्तरीय)	४४०६ ०४९२
२)	महत्त्वाच्या रस्ते, कालवे व रेल्वे लाईन यांचे दुतर्फा वृक्ष लागवड करणे	५००.००	सी-७		
३)	वनेतर क्षेत्रातील पाणथळे, सरोवरे इ. ठिकाणच्या जैवविविधतेचे व्यवस्थापन	६७.००	सी-७	इको - टूरिझम/वनक्षेत्रामध्ये पर्यटन विकास (०२) (०६) (२४०६ २२९५) (राज्यस्तरीय)	२४०६ २२९५
४)	स्व.उत्तमराव पाटील वन उद्यानांची निर्मिती (वन व वनेतर जमिनीवरील जैवविविधता व निसर्ग संरक्षण योजना)	२०००.००	सी-७		
५)	चंद्रपूर जिल्ह्यातील बल्लारपूर मार्गावर बंगलोरच्या धर्तीवर बोट्निकल गार्डन तयार करणे	१०००.००	सी-७		
६)	उच्च तंत्रज्ञानाद्वारे रोपनिर्मितीसाठी वृत्त/महसूल विभाग स्तरावर व तालुकास्तरावर रोपवाटिका निर्मिती	१८७०.००	सी-७	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर शासकीय मध्यवर्ती रोपवाटिकांचे आधुनिकीकरण/बळकटीकरण १०२, सामाजिक व क्षेत्रीय वनीकरण (०३) (०४) (२४०६८६९३)	२४०६८६९३

२. प्रस्तावनेत नमूद केल्याप्रमाणे महत्त्वाचे रस्ते, कालवे व रेल्वे लाईन यांच्या दुतर्फा वृक्ष लागवड करण्यासाठी स्थळ निश्चिती करण्यासंदर्भात सामाजिक वनीकरण विभागाच्या अधिकाऱ्यांनी सार्वजनिक बांधकाम, जलसंपदा आणि रेल्वेशी संबंधित कार्यालये यांच्याशी संपर्क साधून ठिकाणे निश्चित केली आहेत व यापुढेही केली जातील. त्याचबरोबर वन / वनेतर क्षेत्रातील पाणथळे / सरोवरे इ. ठिकाणच्या जैवविविधतेच्या व्यवस्थापनासंदर्भात जलसंपदा विभागाच्या स्थानिक अधिकाऱ्यांशी संपर्क साधून स्थळनिश्चिती करण्यात आली आहे व यापुढे करण्यात येतील. स्थळनिश्चितीमध्ये स्थानिक परिस्थिती विचारात घेऊन काही बदल आवश्यक असल्यास त्याबाबत

मान्यता देण्यास प्रधान मुख्य वनसंरक्षक व महासंचालक, सामाजिक वनीकरण, पुणे यांना प्राधिकृत करण्यात येत आहे. त्यानुसार या योजनांची अंमलबजावणी करण्यात येईल.

३. उर्वरित ४ योजना ह्या शासकीय, वनेत्तर उपलब्ध जमिनीवर / वन विभागाच्या अखत्यारितील जमिनीवर घेणे प्रस्तावित असल्याने त्यानुसार या योजना कार्यान्वित करण्यात येतील.

४. वरील योजना राबविण्यासाठी प्रचलित मापदंड / निकष वापरण्यात येतील. तसेच आवश्यक तेथे सल्लागारांची नेमणूक करून योजनांचे सविस्तर प्रस्ताव तयार करण्यात येतील. त्यानंतर त्यास सक्षम प्राधिकारी यांची प्रशासकीय आणि तांत्रिक मंजुरी मिळाल्यानंतर योजनांची अंमलबजावणी करण्यात येईल. ज्या ठिकाणी वन जमिनीवर कामे प्रस्तावित आहे, तेथे वन संवर्धन अधिनियम, १९८० मधील तरतुदीचे पालन करून कामे केली जातील.

५. योजनांची अंमलबजावणी पूर्ण झाल्यानंतर आवश्यकतेनुसार सदर योजना देखभाल आणि संगोपनासाठी स्थानिक जनतेच्या सहभागातून घेण्यासाठी त्यांच्याकडे सोपविण्यात येईल. ज्या ठिकाणी संयुक्त वन व्यवस्थापन समित्या कार्यरत आहेत, तेथे हे काम प्राधान्याने त्यांच्याकडे देण्याबाबत प्रस्तावित आहे. इतर ठिकाणी गाव पातळीवर किंवा स्थानिक स्वराज्य संस्थांतर्गत स्थानिक लोकांची समिती तयार करून त्यांच्याकडे हे काम देणे नियोजित आहे. आवश्यक तेथे प्रवेश फी आकारून योजनेची देखभाल आणि संगोपन स्वयंपूर्ण (Self Sustain) होण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न करण्यात येईल.

६. सदरचा शासन निर्णय मा.मंत्रीमंडळाने दिनांक १६/०६/२०१५ रोजी घेतलेल्या निर्णयानुसार आणि वित्त विभागाचा अनौपचारिक संदर्भ क्र. अनौ-३५३/अर्थ-६/१५, दिनांक ४/६/२०१५ व नियोजन विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्र. अनौसं-२३७/१४७५, दिनांक २८/५/२०१५ अन्वये प्रस्तावास प्राप्त झालेल्या सहमतीनुसार निर्गमित करण्यात येत आहे.

७. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेताक २०१५०६१७१२३५४९२५१९ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने,

(डी.एल.थोरात)

सह सचिव (वने),

महसूल व वन विभाग

प्रत,

- १) मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन, मंत्रालय, मुंबई.

- २) मा. राज्यपाल महोदयांचे सचिव, राजभवन, मुंबई.
- ३) मा.मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मुख्यमंत्री सचिवालय, मंत्रालय, मुंबई.
- ४) अपर मुख्य सचिव, नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ५) अपर मुख्य सचिव, वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ६) अपर मुख्य सचिव, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ७) प्रधान सचिव (महसूल), महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ८) प्रधान सचिव (जलसंपदा), जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ९) प्रधान सचिव (ग्रामविकास व पंचायतराज), ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १०) प्रधान सचिव (नगर विकास-१), नगरविकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ११) प्रधान सचिव (नगर विकास-२), नगरविकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १२) सचिव (वने), महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १३) सचिव (लाभक्षेत्र विकास), जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १४) सचिव (बांधकाम), सार्वजनिक बांधकाम विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १५) सचिव (रस्ते), सार्वजनिक बांधकाम विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १६) सचिव (रोहयो व जलसंधारण), ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १७) सचिव, पर्यटन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १८) सचिव (ले. व को.), वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १९) विभागीय आयुक्त (सर्व)
- २०) महालेखापाल (लेखापरीक्षा) / (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र राज्य, मुंबई/नागपूर.
- २१) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन बल प्रमुख), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- २२) व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र वनविकास महामंडळ, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- २३) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- २४) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (उत्पादन व व्यवस्थापन), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- २५) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (संशोधन, शिक्षण व प्रशिक्षण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
- २६) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक व महाराष्ट्रालक, सामाजिक वनीकरण, पुणे
- २७) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (सर्व), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर/पुणे.
- २८) मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक) (सर्व)
- २९) मुख्य वनसंरक्षक व उपमहासंचालक, कोकण/नाशिक/औरंगाबाद/नागपूर/पुणे अमरावती.
- ३०) जिल्हाधिकारी (सर्व)
- ३१) मा.मंत्री (वित्त, नियोजन व वने) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.

३२) उपवनसंरक्षक (प्रादेशिक)/ उपसंचालक (सामाजिक वनीकरण) (सर्व)/उपविभागीय वन अधिकारी (सर्व)

३३) सह सचिव / उप सचिव / अवर सचिव, महसूल व वनविभाग, मंत्रालय, मुंबई.

३४) प्रसिद्धि अधिकारी, वने / सामाजिक वनीकरण विभाग, पुणे व नागपूर.

३५) फ-११ कार्यासन निवड नस्ती.

विवरणपत्र क्र. १
योजनांची उद्दिष्टे आणि स्वरूप

योजना क्र.१

योजनेचे नांव :- महत्वाच्या रस्त्याच्या दुतर्फा असणाऱ्या टेकड्यांचे हरितीकरण

योजनेचे मुख्य उद्देश :-

- १) ग्रामीण भागात स्थानिक लोकांना रोजगाराची संधी निर्माण होईल.
- २) उजाड व पडीक क्षेत्राचा विकास होवून पर्यावरण संतुलनास मदत होणार आहे.
- ३) स्थानिक जैवविविधतेचे जतन करणे व त्यामध्ये वृद्धी करणेसाठी स्थानिक प्रजार्तीची लागवड करणे.
- ४) शासकीय/निमशासकीय क्षेत्रावर होणारे अतिक्रमण रोखणे.
- ५) उघडया आणि मोकळया टेकड्यांवर वृक्षांचे आच्छादन वाढविल्यास त्यातून भूसंवर्धन आणि जलसंधारण ही संकल्पना प्रत्यक्षात आणणे.
- ६) वृक्ष लागवड करून टेकड्यांचे हरितीकरण करणे व त्यातून निसर्ग सौंदर्य वाढविणे.

टेकडी हरितकरणाचे कामकाजाबाबतच्या पद्धतीखालील टप्पे आहेत :-

- १) जागोची निवड २) सर्वेक्षण ३) वनीकरण कामे ४) लोकसहभाग
- ५) निधीचा स्त्रोत ६) सनियंत्रण व मूल्यमापन ७) प्रकल्पांचे देखभाल व संगोपन

स्थळ निवडीचे निष्कर्ष

१. शासकीय वन / वनेत्तर जमिनीवर प्रत्येक महसुल विभागात म्हणजेच प्रति सामाजिक वनीकरण वृत्तात २ प्रकल्प याप्रमाणे एकूण १२ ठिकाणी राबविणेचे प्रस्तावित आहे. ही जागा जिल्हा मुख्यालयाचे जवळ उपलब्धतेनुसार व पोहचण्या योग्य असावी.
२. धार्मिकदृष्ट्या व इतिहासकालीन महत्वाचे स्थळे आणि देवस्थाने असलेल्या टेकड्यांना प्राधान्य दिले जाईल. जेणेकरून, भाविक, निसर्गप्रेमी आणि इतिहासप्रेमी अशा ठिकाणांना भेट देण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात आकर्षित होतील.
३. जेथे मातीची उपलब्धता असेल आणि तेथे वृक्षलागवडीचे काम सुलभ रितीने घेता येईल, अशा जागा निवडल्या जातील. तदनंतर सदर स्थळाचा सुक्ष्म नियोजन आराखडा तायार करून इतर शासकीय/निमशासकीयविभागांच्या सहभागाने कैद्राभिसरणाद्वारे (Convergence) विकास कामे केली जातील.
४. स्थळांच्या ठिकाणी पाण्याची उपलब्धता असावी.
५. हरित टेकडी विकास कार्यक्रमामध्ये स्थानिक लोकांचा सहभाग घेण्यात येईल.
६. कार्यक्रमाची अंमलबजावणी तसेच त्यांचे मूल्यांकन हे सामाजिक अंकेक्षणद्वारे (Social Audit) करण्यात येईल.
७. कार्यक्रमाच्या सुलभ व पारदर्शक अंमलबजावणीसाठी जिल्हास्तरावर सनियंत्रण समिती गठन करण्यात येईल.
८. विकासाची कामे शाश्वत (Sustainable) असतील. प्रकल्प पुर्ण झाल्यानंतर पर्यटनापासुन होणारे उत्पन्न प्रकल्प चालु ठेवणेकरीता पुरेसे राहतील अशी अपेक्षा राहील.
९. प्रकल्पाचा एकंदर अपेक्षित कालावधी :- ५ वर्षे (२०१५-१६ ते २०१९-२०)
१०. पंचवार्षिक योजनेच्या काळातील
वार्षिक :
आवश्यक निधी (वर्ष निहाय)

२०१५-१६	२०१६-१७	२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०
२०० लक्ष	६२० लक्ष	४४० लक्ष	२६० लक्ष	१८०लक्ष
११. प्रशासकीय व आर्थिक प्रमाणके : योजनेतंगत विविध कामांची अंदाजपत्रके प्रचलित मापदंडानुसार करून त्यास सक्षम तांत्रिक अधिका-यांची मंजुरी घेऊन प्रशासकीय मंजुरीनंतर कामे करण्यात येतील.

- - - - -

योजना क्र. २

योजनेचे नांव :- महत्वाच्या रस्ता/कालवा/लोहमार्ग दुतर्फा वृक्षलागवड रस्त्याच्या दुतर्फा वृक्ष लागवड करणे.

योजनेचा उद्देश

- १) रस्त्यावरुन ये-जा करणा-या व्यक्ती, वाहने यांना सावली देऊन प्रवास आल्हाददायक करणे.
- २) रस्त्यावरुन जाणा-या वाहनांद्वारे कार्बन मोनॉक्साईडद्वारे होणाऱ्या प्रदूषणास आळा घालणे.
- ३) रस्त्याचे सुशोभिकरण करणे व निसर्गासौदर्यात भर घालणे.
- ४) स्थानिक लोकांना रोजगाराची संधी निर्माण करणे.
- ५) वृक्ष आच्छादन वाढवून पर्यावरण समतोल आणि संतुलन साधणे.
- ६) जागतिक तापमान वाढ (Global Warming) आणि वातावरणातील बदल (Climatic Change) याची तीव्रता कमी करणे.
- ७) वृक्षांचे नैसर्गिक पुनर्जिवन (Natural Regeneration) आणि नैसर्गिक बिजारोपण होवून नवीन झाडांची नेसर्गिकरित्या संख्या वाढविणे.
- ८) प्राणी, पशु, पक्षी, किटक यांना फळफळाव / खाद्य आणि नैसर्गिक अधिवास (Natural Habitation) निर्माण करून त्यातून जैवविविधता (Bio diversity) वाढविणे आणि टिकविणे.
- ९) जमिनीवर वनस्पतीजन्य आच्छादन वाढवून जमिनीची धूप कमी करणे व त्यातून भूगर्भातील पाण्याचा स्तर उंचावणे.
- १०) मानव आणि निसर्ग यांचा अनन्य साधारण असा संबंध आहे. वृक्षाच्छादन वाढवून निसर्ग सौंदर्यात भर घालून पुढील पिढीस तो अमूल्य असा ठेवा हस्तांरित करणे.

योजनेचे स्वरूप :

- १) या योजने अंतर्गत राज्यातील राष्ट्रीय महामार्ग, राज्य महामार्ग, प्रमुख जिल्हा मार्ग, तसेच औद्योगिक वसाहत परिसर जिल्हा/तालुक्या लागतचे रस्ता दूतर्फा वृक्ष लागवड करण्यात येईल.
- २) वृक्ष लागवडीसाठी रस्ता, कालवा व लोहमार्ग दुतर्फा बाजुला ५०० उंच रोपे प्रती कि.मी.मध्ये प्रस्तावित आहे.
- ३) यावर्षी प्रत्येक तालुक्यात उपलब्ध जागेनुसार राज्यात एकंदर १३०० कि.मी. लांबीत पूर्वतयारी कामे / वृक्ष लागवड कामे प्रस्तावित आहेत.
- ४) रोपेलागवडीकरीता शोभिकंत, सावली व फळे देणाऱ्या वृक्षप्रजातींची निवड करण्यात येईल.
- ५) रोपवन यशस्वीतेसाठी प्रत्येक रोपाभोवती काटेरी फासांचे कुंपण तसेच पाणी पुरवठा व रोपवन संरक्षणाची तरतूद अंदाजपत्रकात प्रस्तावित आहे.
- ६) यासंदर्भातील रस्ते / कालवे आणि रेल्वेमार्ग याठिकाणी करावयाच्या वृक्ष लागवडीच्या कामांची स्थळनिश्चिती संबंधित विभागाच्या स्थानिक यंत्रणेशी संपर्क करून ढोबळमानाने सामाजिक वनीकरण विभागाने केली आहे व पुढे देखील करण्यात येईल. त्यामध्ये परिस्थितीनुरुप बदल होणे अपेक्षित आहे. स्थानिक परिस्थितीनुसार स्थळांमध्ये काही बदल आवश्यक असल्यास त्यासंदर्भात क्षेत्रिय स्तरावर मुभा देण्यात येईल.
- ७) प्रकल्पाचा एकंदर अपेक्षित कालावधी: ६ वर्ष (सन २०१५-१६ ते २०२०-२१)
- ८) पंचवार्षिक योजनेच्या काळातील वार्षिक :

२०१५-१६	२०१६-१७	२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१
५०० लक्ष	३०४७ लक्ष	५७०९ लक्ष	७५३६ लक्ष	३८२३ लक्ष	१११७ लक्ष

९) प्रशासकीय व अर्थिक प्रमाणके

: योजनेतंगत विविध कामांची अंदाजपत्रके प्रचलित मापदंडानुसार करून त्यास सक्षम तांत्रिक अधिका-यांची मंजुरी घेऊन प्रशासकीय मंजुरीनंतर कामे करण्यात येतील.

- - - - -

योजना क्र. ३

योजनेचे नांव :- वनेतर क्षेत्रातील पाणथळे, सरोवरे इ. ठिकाणच्या जैव विविधतेचे व्यवस्थापन

योजनेचे उद्देश

- १) जलाशयातील प्रदुषणास आढळा घालणे.
- २) जलाशयात व जलाशयाच्या परिसरात आढळणारे पशु, पक्षी, वृक्ष, झुडुपे यांचे संवर्धन करणे.
- ३) स्थानिक लोकांचा सहभाग घेऊन जलाशय व त्यातील जैव-विविधतेबाबत जनजागृती करणे, त्यांचे जैव विविधतेवरील हस्तक्षेप (Biotic interference) कमी करणे.
- ४) स्थानिक जनतेला स्वच्छ पाणी पुरवठा करणे व उपभोक्ता गटाचे जीवनमान उंचावणे.
- ५) जलाशयाचा परिसर इको-टूरिझमसाठी विकसित करणे.

योजनेचे स्वरूप आणि कार्यप्रणाली

- १) स्थानिक राष्ट्रीय हरीत सेना शाळांतील विद्यार्थी, महाविद्यालयीन विद्यार्थी, अशासकीय संस्था इत्यादींचे मदतीने निवडलेल्या पाणस्थळ परिसरातील वनस्पती जीवन व प्राणी जीवन यांचा अभ्यास करणे.
- २) प्रत्येक वृत्तात/महसूली विभागात २ याप्रमाणे एकूण १२ पाणथळे विकसित करण्याचे प्रस्तावित आहे.
- ३) मत्स्यव्यवसाय विभागाशी सल्ला मसलत करून निवडलेल्या पाणस्थळ क्षेत्रामधून किती मत्स्योत्पादन होऊ शकेल याचा अभ्यास करणे.
- ४) निवडलेल्या पाणस्थळ क्षेत्रामध्ये स्थानिकांच्या हितसंबंधामुळे (शेती, गुरे पालन इत्यादी) तलावातील पाणी साठ्यावर होणारा योग्य / अयोग्य परिणाम अभ्यासणे.
- ५) स्थानिक पातळीवर चित्रकला स्पर्धा, वक्तृत्व स्पर्धा, व्याख्याने, स्लाईड शो, चित्रफिती दाखविणे इत्यादी उपक्रमाद्वारे जलाशय परिसंस्थेच्या संवर्धनासाठी स्थानिकांमध्ये जनजागृती करणे.
- ६) प्राणी, पक्षी यांचे संरक्षण करून संख्येत वाढ होण्यासाठी तलाव परिसरातील प्राणी, पक्षी यांचे आधिवासाचे संरक्षण व संवर्धन करणे.
- ७) स्थानिक यंत्रणेची समन्वय साधून जलाशयातील व परिसरातील स्वच्छता राखणे.
- ८) इको-टूरिझम जलाशयाच्या काही भागात इको-टूरिझमची व्यवस्था केल्यास नागरिकांना जलाशय, प्राणी, पक्षी इत्यादीचे जवळून निरीक्षण करता येईल. यामुळे त्यांचे मनोरंजन होऊन त्यांच्या ज्ञानात भर पडेल. त्यांचा सहभाग जलाशयाच्या व्यवस्थापनात घेता येईल.
- ९) स्थळनिश्चिती जलसंपदा व इतर संवंधित विभाग यांच्याशी संपर्क साधून केली आहे व पुढे करण्यात येईल.
- १०) प्रकल्पाचा एकंदर अपेक्षित कालावधी : ५ वर्षे (२०१५-१६ ते २०१९-२०)

११) पंचवार्षिक योजनेच्या काळातील

वार्षिक :

आवश्यक निधी (वर्ष निहाय)

२०१५-१६	२०१६-१७	२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०
६७ लक्ष	१२० लक्ष	१०८ लक्ष	६० लक्ष	४२ लक्ष

१२) प्रशासकीय व अर्थिक प्रमाणके

: योजनेतंत्रात विविध कामांची अंदाजपत्रके प्रचलित मापदंडानुसार करून त्यास सक्षम तांत्रिक अधिका-यांची मंजुरी घेऊन प्रशासकीय मंजुरीनंतर कामे करण्यात येतील.

- - - - -

योजना क्र. ४

योजनेचे नांव :- स्व.उत्तमराव पाटील वन उद्यानांची निर्मिती (वन व वनेतर जमिनीवरील जैव विविधता व निसर्ग संरक्षण योजना)

योजनेचे मुख्य उद्देश :

१. आपल्याला प्रिय असलेल्या व्यक्तींची स्मृती आपण आयुष्यभर जपतो व त्याप्रित्यर्थ त्या व्यक्तींच्या नांवे वृक्षारोपण करून स्मृतीवन तयार करणे.
२. निरनिराळ्या वनस्पतींचे समूह तयार करण्यासाठी स्मृती उद्यानात वेगवेगळी उपवने निर्माण करणे.
३. दुर्मिळ व सुंदर वनस्पतींची लागवड करून त्यांचे संरक्षण व संवर्धन करणे.
४. धावपळीच्या जीवन शैलीमध्ये निसर्गनिर्मित वनांमध्ये किंवा स्मृती उद्यानामध्ये अल्पसा काळ घालवून हा ताण कमी करता येईल.
५. उद्यानात अभ्यासाबरोबरच क्रीडा व मनोरंजनाची साधने उपलब्ध करून देणे.
६. भावी पिढीस सुरक्षित पर्यावरणाचा ठेवा निर्माण करणे.
७. वृक्षवल्लीचे महत्व विषद करण्यासाठी छोटी पुस्तक संग्रहालये निर्माण करणे व त्याद्वारे माहितीचा प्रसार करणे.

योजनेचे स्वरूप :

१. या योजनेतंगत राज्यातील प्रत्येक जिल्ह्यात २ ठिकाणी याप्रमाणे एकूण ६८ उद्याने गावे/शहरे या अंतर्गत तसेच त्यांच्या लगत उपलब्ध असलेल्या शासकीय क्षेत्रावर सल्लागार नेमून वन उद्यानांची निर्मिती करणे. त्याच बरोबर सध्या वन विभागातंगत अस्तित्वात असलेल्या राष्ट्रीय व इतर उद्याने यांची आवश्यकतेनुसार श्रेणीवाढ करणे.
२. क्षेत्राची निवड करून संरक्षणासाठी व विकासासाठी क्षेत्राभोवती काटेरी तारेचे / भिंतीचे कुंपण करणे.
३. पर्यावरणपूरक उपकरणे उभारणी / वापर करून त्याबाबत प्रत्यक्ष माहिती व प्रसार देणे.
४. स्थानिक जैव विविधता संवर्धनासाठी उपक्रम घेणे.
५. पाणीपुरवठा व विद्युत पुरवठा सुविधा निर्माण करणे.
६. मुलांचे मनोरंजनासाठी खेळणी बसविणे.
७. नक्षत्रवन, औषधी वनस्पती उद्यान यांची निर्मिती करणे.
८. जेळ नागरिकांना बसण्याची व्यवस्था करणे.
९. स्मृतीवनामध्ये स्वच्छतागृहाची निर्मिती करणे.
१०. पॅगोडा, पाण्याचे धबधबे व कारंजे, वन्यप्राण्यांचे पुतळे इत्यादीचा समावेश करणे.
११. प्रकल्पाचा एकंदर अपेक्षित कालावधी :   ४ वर्षे (२०१५-१६ ते २०१८-१९)

१२. पंचवार्षिक योजनेच्या

काळातील वार्षिक :
आवश्यक निधी.

२०१५-१६	२०१६-१७	२०१७-१८	२०१८-१९
२००० लक्ष	५१३० लक्ष	४७५४ लक्ष	१५३० लक्ष

१३. प्रशासकीय व आर्थिक प्रमाणके : योजनेतंगत विविध कामांची अंदाजपत्रके प्रचलित मापदंडानुसार करून त्यास सक्षम तांत्रिक अधिकाऱ्यांची मंजुरी घेऊन प्रशासकीय मंजुरीनंतर कामे करण्यात येतील.

- - - - -

योजना क्र. ५

योजनेचे नांव :- चंद्रपूर जिल्ह्यातील - बल्लारपूर मार्गावर बंगलोरच्या धर्तीवर विसापूर येथे शासकीय वन जमिनीवर बोर्टेनिकल गार्डन निर्माण करणे.

योजनेचा उद्देश

- १) वन / वनेत्तर क्षेत्रातील अस्तित्वात असलेला जैविक साठा जतन करणे.
- २) वन / वनेत्तर क्षेत्रातील दुर्मिळ, अस्तित्व धोक्यात आलेल्या वनस्पती, प्राणी, सुक्षमजीव इ. चे कमी झालेले प्रमाण वाढविणेसाठी तसेच पुरवत करण्यासाठी उपाय योजना करणे.
- ३) दुर्मिळ व धोकाग्रस्त प्राणी, वनस्पतीचे भविष्यातील पिढ्यांसाठी संरक्षण व संवर्धन करणे .
- ४) जनसामान्यांना जैवविविधतेचे महत्व पटवून देण्यासाठी जनजागृती निर्माण करणे.
- ५) निसर्ग संवर्धन आणि पर्यावरण शिक्षण कार्यक्रम परिणामकारकरित्या करणे.
- ६) स्थानिक लोकांसाठी रोजगार निर्मिती करणे .

योजनेचे स्वरूप :

१. वन क्षेत्राची निवड करून राष्ट्रीय पातळीवरील सल्लागारांच्या मदतीने अंदाजे ८७ हेक्टर मध्ये बोर्टेनिकल गार्डन निर्मिती करणे. यासाठी सविस्तर आराखडा तयार करून आवश्यकतेनुसार निधी उपलब्ध करून देणे.
२. संरक्षणासाठी व विकासासाठी क्षेत्राभोवती काटेरी तारेचे / भिंतीचे कुंपण / प्रवेशद्वार उभारणे.
३. विद्युत / पाणी पुरवठ्याची सोय करणे.
४. क्षेत्रात निसर्ग पायवाटा तयार करणे तसेच दिशादर्शक फलक लावणे
५. जैव विविधता संग्रहालय उभारणे.
६. दृकश्राव्य माध्यमांद्वारे जैवविविधता व पर्यावरण जागृतीसाठी अम्फी थिएटर उभारणे.
७. वनस्पती, प्राणी यांचे जैवविविधतेविषयी पुस्तकांचे संग्रहालय एवमं वाचनालय तथा माहितीकेंद्र उभारणे.
८. पर्यावरणपूरक साहित्य वापरून उपाहारगृह उभारणे.
९. इको-कॅम्प्स (तंबू) उभारणे.
१०. स्वच्छतागृह उभारणे.
११. फलोद्यान विकास उद्यान निर्माण करणे.
१२. क्षेत्रात आवश्यक तेथे जलसाठे आणि मृदसंधारणाची कामे घेणे उदा.बंडींग, सिमेंट गली प्लांग्स, शेततळे, चेकडॅम्स इ.
१३. पर्यावरणपूरक उपकरणांची उभारणी करून त्याबाबत प्रत्यक्ष माहिती देणे.
१४. स्थानिक जैव विविधता संवर्धनासाठी उपक्रम घेणे.
१५. मुलांचे मनोरंजनासाठी खेळणी बसविणे.
१६. नक्षत्रवन, औषधी वनस्पती उद्यान यांची निर्मिती करणे.
१७. जेष्ठ नागरिकांना बसण्यासाठी व्यवस्था करणे.
१८. योजनेच्या सुलभ व पारदर्शक अंमलबजावणीसाठी सनियंत्रण समितीची गठन करण्यात येईल
१९. प्रकल्पाचा एकंदर अपेक्षित कालावधी : ३ वर्षे (२०१५-१६ ते २०१७-१८)
२०. पंचवार्षिक योजनेच्या काळातील वार्षिक : १००० लक्ष
आवश्यक निधी (वर्ष निहाय)
२१. प्रशासकीय व आर्थिक प्रमाणके

२०१५-१६	२०१६-१७	२०१७-१८
१००० लक्ष	१००० लक्ष	५०० लक्ष

: योजनेतंगत विविध कामांची अंदाजपत्रके प्रचलित मापदंडानुसार करून त्यास सक्षम तांत्रिक अधिका-यांची मंजुरी घेऊन प्रशासकीय मंजुरीनंतर कामे करण्यात येतील.

योजना क्र. ६

योजनेचे नांव :- उच्च तंत्रज्ञानाद्वारे रोपेनिर्मितीसाठी वृत्त/महसूल विभाग स्तरावर व तालुकास्तरावर रोपवाटिका निर्मिती

या योजनेतंगत चालू वर्षासाठी प्रत्येक महसूल विभाग स्तरावर १ याप्रमाणे एकूण ६ व तालुका स्तरावर १ याप्रमाणे ३५० ठिकाणी रोपवाटीका निर्मिती करण्यात येणार आहे.

उच्च तंत्रज्ञानाद्वारे रोपेनिर्मितीसाठी करावयाची प्रस्तावित कामे

(अ) **बीजापासून रोपनिर्मितीसाठी सुविधा निर्माण करणे.**

१. अस्तित्वात असलेल्या विहिरीचे मजबूतीकरण / विहिरीची खोली वाढविणे / नवीन विहिर खोदणे/ पाण्याच्या टाक्या पुरवठा / पाईपलाईन दुरुस्ती / नवीन टाकणे, पंप बसविणे इ.
२. जुन्या विद्युत जोडणीची दुरुस्ती, नवीन विद्युत जोडणी
३. काटेरी तारकुंपण दुरुस्ती / नवीन उभारणी, प्रवेशद्वार उभारणे
४. गवत/साग ओटे तयार करणे.
५. गांडुळखत निर्मितीसाठी ओटे तयार करणे व गांडुळखत निर्मिती
६. कंपोस्ट साठी शेड तयार करणे व कंपोस्ट निर्मिती
७. जलसिंचन सुधारणा / दुरुस्ती करणे.
८. रोपवाटिका साहित्य भांडारगृह दुरुस्ती/उभारणे
९. रोपवाटिकेसाठी आवश्यक हत्यारे खरेदी करणे
१०. रोपेविक्री केंद्र/माहिती कक्ष उभारणे.

(ब) **आधुनिक क्लोनल तंत्रज्ञानाद्वारे रोपेनिर्मितीसाठी सुविधा निर्माण करणे.**

१. ग्रीन हाऊस,मिस्ट चेंबर तयार करणे,बांबू पालीहाऊस तयार करणे.
२. नवीन हरितगृह उभारणे/अस्तित्वात असलेल्या हरितगृहाची दुरुस्ती.
३. रुट ट्रेनर नसरी तयार करणे.
४. स्प्रिंकलर आणि ड्रीप इरिगेशनची सुविधा निर्माण करणे.
५. चांगल्या रोपांच्या निर्मितीसाठी मातृवृक्ष लागवड करणे.
६. क्लोनल रोपे तयार करणेसाठी आवश्यक ते प्रशिक्षण व प्रायोगिक तत्वावर क्लोनल रोपे तयार करणे.
७. इतर अनुषंगिक कामे
८. प्रकल्पाचा एकंदर अपेक्षित कालावधी : ५ वर्ष (२०१५-१६ ते २०१९-२०)
९. पंचवार्षिक योजनेच्या काळातील वार्षिक :

आवश्यक निधी (वर्ष निहाय)

२०१५-१६	२०१६-१७	२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०
१८७० लक्ष	३६८० लक्ष	२८९० लक्ष	२१९० लक्ष	२१६० लक्ष

१०. प्रशासकीय व आर्थिक प्रमाणके : योजनेतंगत विविध कामांची अंदाजपत्रके प्रचलित मापदंडानुसार करून त्यास सक्षम तांत्रिक अधिका-यांची मंजुरी घेऊन प्रशासकीय मंजुरीनंतर कामे करण्यात येतील.

- - - - -